

– 2011 karácsonya előtt nem sokkal megjelent Hamvas Bélától a *Levelek*, a *Hamvas-életmű* sorozat huszonötödik kötete. A *Levelek* hoznak-e újdonságot az eddigi ismertekhez képest, és ha igen, akkor miben?

– Ez a két kiadvány, tehát a *Naplók* és a *Levelek*, merőben más része a *Hamvas-életmű*nek, mint amit eddig láttunk. Az *életmű*, ha megfigyeled, nagyon változatos, sokféle műfaj van benne, ezek azonban mind meditációban készült írások. A *Naplók* és a *Levelek* – melyek szorosan összetartoznak – nem ilyenek. Itt konkrét személyek jelennek meg, bekerülünk Hamvas „intim szférájába”. Olyasmibe tehát, amit ő soha nem akart a nagyközönségnek megjeleníteni. És valóban, indiszkrét dolog, hogy megjelent. Személyes gyötrődések, kínok; problémák a feleséggel, a háború... Csupa olyasmi, amit ő magának raktározott el, írt le egy pár sorban.

– Ez utóbbi azért is érdekes, mert a *Naplók* és a *Levelek* ellentmondani látszanak egymásnak. Hiszen a *Levelekben* csak egy feleségét múlhatatlan szerelemmel szerető férjjel találkozunk. A rendszeresített megszólítás az „Édes Drága Szívem...”, de többször találkozhatunk burkolt vagy nyílt szerelmi vallomással is: „Édes Drága Szívem, azt mondom, hogy nem írok. Ha mindig írnék, amikor rád gondolok, egész nap írhatnék, te egész nap olvashatnád. Már igen hosszú ideje állandóan arra gondolok, hogy tulajdonképpen nem is értem, léha és könnyelmű és felületes létemre miképpen jutottam hozzád”.¹

– Igen, így van, mindeközben élet-halál harcot vívtak. A legutolsó időkig nagyon kemény küzdelem folyt köztük. Katalin nem egy írófeleség volt, hanem saját jogán is megállta helyét, ő is író volt. De e kettőnek az ütközéséből mindig feszítő ellentét lett. Kemény Katalin úgy érezte, hogy Hamvas elszívja előle az életerőt, mert neki kell mindent, lakást keresni, háztartást fenntartani, vezetni hétköznapi életvitelüket, Hamvas meg csak ír-ír-ír. Holott ő is írni szeretett volna. Hamvas iszonyú mondatokat ír le a *naplójában*. Például egyszer azt írja, hogy „Katalin mondja nekem, rólam: nem vagy rossz, inkább jó, de senki vagy”. Nos, Hamvasnak ilyen mondatot mondani abszurd. Ez egy visszacsapás, egy skorpiócsípés volt. Katalin nagyon kemény egóval rendelkezett. Voltak efféle csipései, és ezeket használta is Hamvassal szemben. Hamvas ezt például, lehet látni, úgy tolerálja a *Levelekben*, hogy „igaza van”. Magára veszi. „Köszönöm szépen, hogy figyelmeztet. Köszönöm szépen, hogy megmondja nekem azt, ami a helyes.” Ugyanakkor nagyon sok közös szellemi pont volt, ami összekötötte őket. Sok mindent egyszerre ismertek meg, együtt olvastak. René Guénont Katalin ismerte meg először, és ő adta Hamvas kezébe.

– Vajon visszaadta-e ezt Hamvas Kemény Katalinnak?

– Nem, szóban nem adta vissza, de visszaadta önkéntelenül. Katalin próbálkozott versekkel, és nem is rosszul. Írt kis, majdnem haikuszerű versikéket a kertről, a madarokról, az életről. És Hamvas, amikor elolvasta, azt mondta: „csak verset ne írj”. Ezzel Katalint egy életre blokkolta a versírásban. Ezért van Katalin prózájában elrejtve a szabad vers, mint stílus és forma. Katalinnak minden írása tulajdonképpen versszerű, és nem próza.

– Köztudomású, hogy Hamvas az Angyal Ilonával való házassága zátonyra futását követően került szoros kapcsolatba Kemény Katalinnal. Ő részt vett a Kerényi-féle Sziget-körben?

– Igen, de ő, ugye, fiatal lányként... periférikus volt. Részt vett, hallgatta, de nem volt alkotótársuk.

[A beszélgetésnek ezen a pontján érdemes egy pillantást vetni a „csütörtöki beszélgetések” konstrukciójára. A Dúl Antal által is megfogalmazott személyesség, amely e kötetek sajátja, e tekintetben kevésbé, ám annál jelentőségteljesebben válik jelenlétűvé. A

„csütörtöki beszélgetések” előszobája az Európai Iskolának, de előszobája-e a Sziget-kör a csütörtöki beszélgetéseknek? Tekintható ez második próbálkozásnak, amely a Kerényi–Hamvas konfliktus után, azzal összehasonlítva ugyanazzal a céllal került Hamvas látókörébe, mégis naprakészen reflektált a háború utáni helyzet teremtette irodalmi, társadalmi kihívásokra, lehetőségekre? A Sziget-kör a háborút megelőző eufória jegyében született meg. Köztudomású ma már, hogy a Sziget-körben Kerényi került vezető pozícióba, a megalapítás ötlete egy dalmáciai utazáson került terítékre. Itt mutatta meg Hamvas *Álarc* és *koszorú* című munkáját Kerényinek.]

– *Elmondható, hogy Hamvas az Álarc és koszorúban az európai ember megmentésére irányuló közösség megalapításával kapcsolatos pontos utasításokat ad?*

– Igen, de itt egy kicsit Hamvas elrugaszkodik a valóságtól. Meg kell mondani, hogy az *Álarc* és *koszorú* nagyon vitatható, kétes írás. Egyrészt nagyon erős Nietzsche-hatás érvényesül benne. A Nietzsche-hatás pedig mindenképpen hübriszi gögőt fejleszt ki az emberben. De túl ezen, a háború előtt írta, a háború közvetlen kitörésekor, és bízott abban, hogy talán kitisztul a világ, és most rendben lesz, és jó is így, hogy beindul a háború. Tehát majdnem azt lehet mondani, hogy tapsol a háborúnak. Később azután ezt az álláspontját sokszorosán megtagadta. Kemény Katalin azt kérte, ha lehet, az *Álarc* és *koszorú* legyen az utolsó mű, amely megjelenik, mert annyira bele lehet kötni. Vitatható, hogy Hamvas kiállt-e a háború mellett. Akkor sokan hangoztatták, hogy a világ apokaliptikus, nagy tűzözön által tisztuljon meg és jöjjön rendbe. Ez aztán később nem történt meg, sőt még nagyobb zűrzavar jött az előző helyébe.

– *Ennek állít emléket a Karneválban, Vidal szájába adva a mondatot: „Ezerkilencszáznegyvenöt februárjában, amikor az emberek a végsőkig való koplalás és halálrémület és iszonyat után a pincéből kibújnak, lényükről egész múltjuk lemarva, egyetlen megmaradt életszikkával, akkor a föld színéről mindazt, ami volt, letörölték, akkor tabula rasa volt, és akkor megnyílt a lehetőség, hogy Isten országa megvalósulhasson.”*³

– Igaz, de nem csak a Karneválban. Többször, több formában is leírja ezt Hamvas. Azt mondja, a koncentrációs táborokból nem léptek ki szentek⁴ – így fogalmaz egész pontosan –, hanem kezdődött megint az osztozkodás, az ÁVO, a kijátszása a másiknak, a hatalmi rivalizáció.

– *Van néhány levél, amelyet Kerényihez már annak emigrációjában írt. Ezek már a korábbi, a Sziget-körös szakítás utáni konszolidáció levelei?*

– Igen. A negyvenes évek közepe-vége. Negyvennyolc. Aztán persze rendeződött a viszonyuk, csak annak az eszményi körnek a gondolata, amelyet a George-körrel – és a hasonló nagy idealista szellemi csoportosulásokról – mintáztak, az már mind eltűnt.

[Ez a válasz bizonyos mértékig tiszta helyzetet teremt az *Álarc* és *koszorú*-problémával kapcsolatban. Egyidejűleg megvilágítja a Kerényivel való megbékélés elemi alapokon túli indokoltságát is, hiszen Hamvas erre az időre eltávolodott a Kerényi-féle vonalról („A filológia nem filológia, hanem egy ember monomániája” – levél Molnár Antalnak 1950-ben), és a hangsúlyt az Európai Iskola kiteljesítésére helyezte. Persze még a fenti tárgyban érdekes felvetésként adódik, hogy a Hamvas-Kerényi relációban nem a scientia sacra és a scientia practica kettőssége valósult-e meg? Kerényinek nyilvánvalóan fontos volt a tudományos karrier építése. Így meglehet, Dalmáciában, a közösség gondolatától kezdetben lelkes Kerényiben lassan felülkerekedett a közismertségre és elismertségre törekvő – ebben az értelemben karrierista – értelmiségi. Ezek tükrében Hamvas kirekesztettnek, kezdeményezéséből kifosztottnak érezhette magát. Érdekes, hogy éppen ez az a pont, ahol eddig nem sikerült mértéket, egyensúlyt találni a konfliktusban. Bircsák Anikó *Mítosz és mű* című, Kerényivel foglalkozó kéziratos doktori disszertációjában Hamvas és Kerényi különbözőségét elsősorban abban látja, hogy „Hamvas személyisége azonban nemcsak követhető volt, mint például a Kerényi Károlyé, hanem Hamvas dicsőíthetővé is vált”. Majd áttér a Hamvas-kultuszra, annak kialakulására, hogy azután – meglehetősen erőltetetten – kifuttassa a gondolatot napjaink „éjjel-nappal Hamvasról és Hamvasról”⁵ olvasni kívánók közösségére.]

– *Lehet-e azt mondani, hogy Hamvas volt a scientia sacra, Kerényi pedig a scientia practica?*

– Nem. Az volt a gond, hogy ki legyen a vezér. Kerényinek volt egy vezér-attitűdje. Professzor is volt. És nem egalitárius kapcsolatban álltak, hanem mindig a fölényét harcolta ki. Ugyanez volt a probléma Szabó Lajossal is. A végső szót mindig Szabó Lajos mondta ki, mindig ő volt a domináns figura.

– Származik egy levél 1960-ból, amelyhez kiegészítésként megjegyezted, hogy itt a Tábor Béla–Szabó Lajos konfliktusról van szó. Ezt írja ekkor Hamvas Kemény Katalinhoz szólva: „Mindenesetre megvagy, és igaz, nagyon egyedül maradtunk, mert akik körülöttünk vannak, már inkább gyermekeink, mint barátaink. Amit Béláról írsz, az nagyon szomorú, és ez ihlette előbbi mondatomat.”⁶ Itt is erről van szó?

– A kiegészítés pontosan arra vonatkozik, hogy Tábor Béla egy véleménykülönbség okán Szabó mellé áll, Hamvas ellenében. Ha most egy kicsit profán szeretnék lenni, azt mondanám, ez olyan választás volt, mint Lukács György döntése – miszerint nagyon mélyen ismerem a polgári hagyományt, fontosnak tartom régóta, de döntenem kell, hogy melyik vallás mellé állok be, és a marxizmus vallása mellé állok be. Tábor és Szabó Lajos már Hamvással való ismeretségük előtt barátok voltak. Közös könyvük is volt, a Vádirat a szellem ellen. Tábor Béla a kereszténységhez erősen vonzódott. Mikor egy ízben megkérdezték tőle, hogy mikor jön el az Isten országa, Tábor azt válaszolta: akkor jön el, amikor az utolsó zsidó is megtér. Ha belegondolsz, nagyon kemény válasz ez. Persze a kereszténységet ők krisztianizmusnak hívták, hogy megkülönböztessék konvencionális katolikus, református formációktól. Hogy Tábor Szabó mellett döntött, azt jelenti, tényleg választania kellett. Mert Szabó is nagyon erős egyéniség volt, komoly lényeglátó képességgel. Mindig kimondta a legfontosabb szavakat. Meg Hamvas is. Itt köztük komoly feszültség volt. Tábor és Szabó részben a marxizmus, részben az ortodox zsidó vallás, részben a modern filozófia mentén jutottak el oda, ahova eljutottak, Hamvas pedig a hagyomány mentén. Amikor azonban Hamvas elkezdett a hagyományra hivatkozni, volt egy kis idegességérzetük. És amikor Hamvas megkérdezte, hogy ő vagy Szabó, akkor Szabónak volt előnye, családilag is, vallásilag is, a milió miatt is, amelyben éltek.⁷ Ugyanazon az úton jártak fiatalkoruk óta. Mikor Szabó elment Németországba, Tábor és Hamvas el is idegenedett egymástól.

[Dúl Antal ez irányú gondolatai megegyeznek Tábor Ádám leírásával.⁸ Amíg Tábor Ádám a három ember eltávolodását, az általuk vezetett szellemi közösség felbomlását elsősorban a diktatúra feléledésével magyarázza („Amikor ez a mintegy kétéves – korlátozott, de mégis pezsgő – szabadság és demokrácia újból diktatúrába fordult, a munkaközösségnek meg kellett szűnnie”)⁹, addig Dúl Antal a hangsúlyt az egyes személyek „erős egyéniségére”, „vezér”-attitűdjére helyezi. A két álláspont persze megfér egymással, amennyiben külső (háború, diktatúra) és belső (személyes ambíciók) okokra bontjuk e körök szétzilálódását. Az elidegenedés kapcsán azonban megjegyzendő, hogy Tábor Ádám emlékszik Hamvasra, aki látogatást tett édesapjánál¹⁰. Mindenesetre a konfliktus lecsengését Hamvas végül – az eddig ismert utalásokon (Patmosz, Szarepta, A magyar Hüperion stb.) kívül – a már idézett levél folytatásában adja, Kemény Katalinra és magára utalva: „Ketten maradtunk, azt hiszem, tisztán az előbbi nemzedékből, akik nem züllöttünk le és nem bolondultunk meg.”¹¹

Úgy tűnik, a hamvasi karakterre rendkívüli erővel vall ez a néhány mondat, különösen annak fényében, hogy Kerényi tulajdonképpen azon kevés magyar tudós közé tartozik, aki nagyívű filológiai karriert futott be külföldön, Szabó Lajosnak kiállításai nyíltak Németországban és Belgiumban¹², a Levelekben szintén említett Kotányi Attila pedig szituacionizmussal és mozgalmi tevékenységével legalábbis európai hírű személylé válik.¹³ Érdekesen korrelál mindez azzal a néhány kritikával, amely a hamvasianizmus tudományellenességét, avagy Hamvasnak a tudományra való alkalmatlanságát firtatja. Több olyan megjelent írásról tudunk,¹⁴ amely a Hamvas-„rajongókat” jobb esetben a tudományos területen igazán érvényesülni nem tudók közé sorolja, vagy egyenesen a dilettáns okkultizmus olcsó fogyasztóinak minősíti.]

– Több cikk is megjelent, amely azzal foglalkozik, hogy Hamvas kívül rekedése a kanonizált tudományos életben, az bizonyos tekintetben önbeteljesítő jóslat. A Naplóból és a Levelekből úgy tűnik számomra, hogy Hamvas eléggé megszenvedte, mire elfogadta ezt az állapotot. Például egészen világosan nyomon követhető ez Várkonyi Nándornak írt leveleiben, ahol egyre elkeseredettebben kéri a Magyar Hüperion megjelentetését.

– Hamvas soha nem akart a tudományos életben úgy részt venni, ahogy Várkonyi vagy Kerényi. Ezt semmiképp nem lehet összekeverni a megjelenés igényével. Ez utóbbi ügyében már a negyvenes évek közepétől kezdve tudta, hogy egyre rosszabb a helyzet. Még megjelent az Anthologia humana, és egy-két cikk, nem sok. Ismerjük a történetet, ahogy a támadás megindult ellene. Viszont ez nem a tudományos életet érinti, hanem a publicitást, a nyilvánosságot. A tudományos életről neki határozottan az volt a véleménye, hogy az az út, amelyik befelé, a centrumba, a központba vezet, az egy pontosan olyan kemény munka, mint a tudományos élet laboratóriumi munkája. Hamvas szándékoltnak szubjektív, egy percig a személyességet föl nem adja, tehát nem is akar objektív lenni! Várkonyi nagy hibája pontosan az, hogy a kora tudományával igyekezett szinkronba kerülni, és szinkronba hozni írásait. Gondolj bármelyik művére. Azok mindig a tudomány és az ő intuitív, kicsit tágabb látásmódjának összevetése. Ez azért nagy hiba, mert az, amit a tudomány akkor írt, mára teljesen elavult. Amit ő a kora, a negyvenes-ötvenes évek tudományosságából kapott, sehol nincs már. Egy paradigma volt, egy modell volt, amit számtalanszor megcáfoltak. Ő megmaradt benne az intuitív részével, de nem maradt meg a tudományos rész. Hamvas soha nem akart ebbe belemenni. A személyiség/személyesség a legfontosabb alap, amiben mozogni lehet, és azért is minden írása annyira szubjektív, hogy az nagyon sok embert sért.

[Hamvas egyik kései, 1967-es levelében ezt írja: „Óvakodjék a tudománytól! A primitív egyéni gondolat is jobb a tudományánál.”¹⁵ Ez azonban a legkevésbé sem kell, hogy szemben álljon a korábbi Hamvassal, két szellemi kör termékeny résztvevőjével. Ahogy Fenyvesi Kristóf fogalmaz: „A Hamvas–Kerényi viszony tárgyalása kapcsán ezért is kezelendő kiemelt figyelemmel, hogy Hamvas nagyvonalú filozófiai szinkretizmussal párosuló kivételes intellektuális érzékenysége lényeges dimenziókkal tágította ki Kerényi és szűkebb ókori kutatói körének mozgásterét, s a hamvasi kontribúció számos összetevőjének a jelentősége nemcsak a Szigetben, hanem Kerényi egész munkásságára nézve nagy jelentőséggel bír.”¹⁶ Ez a mondat nem csupán a Kerényi-viszony nyomán érvényes. A gondolatilag megtermékenyítő Hamvas jóval közelebb áll a valósághoz, mint a tudományosságot elváró vagy a népszerűséget számonkérő kiindulás.]

– *Te hogyan látod Hamvas jelenlegi helyzetét, az úgynevezett rajongótábor kontra tudományosság ügyét?*

– Kettős éle van ennek a kérdésnek. Igaz, hogy Hamvas egyáltalán nem illett bele ebbe az akkor még hegeliánus egyetemi és tudásimperialisztikus közösségbe, ahol egymás pozícióit két perc alatt felismerték az emberek. Másrészt meg ma már Lukács György, Kerényi, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Várkonyi egy szűk elité. Az úgynevezett vátesz típusú írók ma már alig kerülnek szóba. Hamvasnak élő rajongótábora van, akik keresik, mindent kikutatnak, próbálkoznak. Emellett persze ezt a tábor sem lehet szűrni, van egyfajta tehetetlensége.

– *Éppen az általad említett nevek azok, amelyek eltűnnek a levelezésből, és úgy tűnik, az ötvenes évektől erősen lecsökken azoknak a köre, akikkel levelezésben áll. Ez az ő egyre erőteljesebb elszigetelődését mutatja?*

– Nem, ez helyzeti kérdés. Amikor valaki egy raktárba kerül dolgozni vidékre, akkor tulajdonképpen automatikusan kiesik a szociális közéletből, vagy mondjuk így: a szellemi közéletből. De más is volt. Hamvassal nem volt pozitív dolog levelezni, beszélgetni, kapcsolatot tartani, keményen indexen volt. Weöres Sándor például azért nem tartotta a kapcsolatot ebben az időben Hamvassal, mert Károlyi Amy egyszerűen eltiltotta ettől. Károlyi Amy reálisnak látta a veszélyt, hogy Weörest is Tiszapalkonyára vagy Ihotára küldik dolgozni. Weöres nagyon függött Amytól, így elhalt a levelezésük. Amikor Hamvas, már a hatvanas évek végén, visszatért, Weöres megint nagyon kereste a társaságát. Meg is látogatta, de akkorra Hamvas már unta. Úgy érezte, hűtlen barát. Ez nem jelenik meg a Levelekben, de Kemény Katalin úgy emlékszik a kései – hatvannyolcas – találkozásokra, hogy Hamvas már rezignáltan ült, unottan nézte, és amolyan „jól van, Sanyika, mondd” alapon kezelte ezeket a beszélgetéseket.

– *Weörest említed. Érdekes, hogy a Weöressel folytatott levelezés egyike azon kevés levélanyagnak, amelyet teljes egészében olvashatunk, hiszen megjelent a Weöres-féle Egybegyűjtött levelek¹⁷. Minden levélváltás esetében indokoltnak tartanám az együtt olvasást, ha mód lenne rá. Egészen más hang, más dimenziók nyílnak meg ezzel. Mennyiben válogatás vagy teljes ez a most megjelent kötet?*

– A Levelek szigorú válogatás eredménye, rostálatlanul körülbelül a duplája lett volna. Hétszáznyolcvan oldal volt első átfuttatásban, ebből maradt ez a négyezerötvenhét. A Naplók négy kötet lett volna. Ez, sajnos, roppant kellemetlen dolog. Kénytelenek voltunk állandóan nyírni-nyírni-nyírni. Csak a fontosat megtartani. Már a Naplók kapcsán is elmondtam, hogy ez nem kritikai kiadás, hanem összkiadás. A kritikai kiadásba köteleességünk lett volna minden cetlit beletenni.

– *A koncepció, amely szerint válogattatok, az volt, hogy a közölt levelezés végigkísérje nagyjából az életrajzot?*

– Igen, minden korszakból legyen tipikus levél, ez volt a koncepció. Mutasson meg valamit a tudat szintjéről abban a korszakában. De a probléma itt is az, akárcsak a Naplóknál, hogy ezek a válogatások önkényesek. Számtalan lesújtó kritikát kapok e két könyv miatt. Azt mondják, ne rágják meg nekünk előre, ne adják a szánkba, hogy mit olvassunk, hanem adják oda egészben, majd mi döntünk, hogy mi jó, meg mi nem jó. Persze, mi is ezt szeretnénk, de egyszerűen nem tudunk hat kötetet kihozni. Egyrészt anyagilag sem, másrészt olyan irgalmatlan koncentráció és szellemi munka, fizikai apparátus kellett volna ahhoz, hogy rendbe tegyük, lábjegyzeteljük, esetleg – mint a terveinkben azért most is szerepel – írjunk a szereplőkről, hogy azt képtelenség lett volna elvégezni.

– *A Leveleket elővéve erősödhet az olvasóban az a fajta irritáció, amelyről Te is beszéltél, s amelyet az egyszerűség kedvéért nevezhetnénk a tudós szemlélet irritációjának. Hamvas itt az esszéiben tapasztaltaknál is erőteljesebben képviseli a „szellemi vezető” szerepét. Konkrét tanácsokat ad, horoszkópot állít. Minek tudható be mindez?*

– Igen, a horoszkópállítást Léderertől tanulta meg, aki híres asztrológus volt. A műveihez is állított föl horoszkópot. A Karneválnak is van horoszkópja, ahol kitaktikázza, hogy melyik a jupiteri figura, melyik a marsi figura, melyik a skorpió. Állított föl horoszkópot, igen. Nem sokat, de állított. Ami a tanácsokat illeti, ott Hamvasnak alkalmazkodnia kellett a másik személyhez. A Hamvas-művek irodalmi műfajban meghatározhatók, és meditációs színvonalúak. Mélyen belemerülnek egy problémába. Itt a szöveget sokszor irányítja az a partner, akihez ír. Ugyanennek irodalmi formája az episztola – például a Magyar Hüperion –, ahol azonban a szerző azáltal, hogy egy képzelte figurához szól, maga teremti meg a feltételeket a gondolatok kifejtéséhez. Itt nyilván nem ez történik. Ha valaki írt neki egy levelet, Dobes László vagy bárki, aki a szellemi körében állt, Németh Ferenc, akkor alázattal fel kellett vennie, és követnie kellett azt a fonalat.

– *A Levelek címzettjeit két részre kell osztanunk. Akikről tudható, hogy kik (például Molnár Antal zenetörténész, színházigazgató, Gulyás Pál költő, Szabó Ede irodalomtörténész, műfordító), és akikről nem, vagy alig tudunk valamit. Szabó Irma, Németh Ferenc. Róluk mit lehet mondani?*

– Szabó Irma Hamvas egy furcsa magánkapcsolata volt. Ő tulajdonképpen egy nagyon mélyről jövő, kispolgári családból kikerült varrónő volt indulásakor, aztán költő lett, nem is rossz. Hamvas megkereste levélben, majd találkoztak, beszélgettek, azután leveleket váltottak. Németh Ferenc szolgabíró volt eredetileg. Őt is Tiszapalkonyára internálták. Egy deklasszált jogász, akit Hamvas esti barakkbéli beszélgetéseikkel lenyűgözött. Így lett egyre szorosabb a kapcsolatuk. Nyilvánvaló, hogy Németh is ingadozó, tapasztalatlan spirituális dolgokban, de mégis beszélgetőpartner.

– *Ők tehát sokszor önjelölt levelezőtársak voltak? Abban az időben szájról szájra terjed a hír, hogy ími kell Hamvas Bélának, és esetleg ő válaszol?*

– Igen, igen, abban a helyzetben volt, hogy válaszolt is, mert tüköri igénye volt. Óriási tüköri igénye volt, és ez minden egyes kontaktusban megjelenik. Ő maga is sokszor jelzi leveleiben, hogy „írjon nekem, keressen fel, én majd válaszolok”, szinte kap utánuk. Pedig gyakorta Hamvashoz nem is igazán méltó szellemi társak voltak, inkább lelkes fiatal emberek. Például Dobes László is ilyen. Rőla annyit tudunk, hogy szombathelyi volt, Németh Ferencet ismerte, a Németh Ferenc-kapcsolat vitte Hamvashoz, tőle kapott kéziratokat olvasni. Fiatal ember volt tele érzékenységgel és butasággal. Elkezdtek levelezni, és Hamvas nagyon sok energiát fektetett Dobes Lászlóba (ugyanilyen volt Vinhart vagy Bothár Barna).

– *Az ő utóéletükről, például Dobeséről, lehet tudni valamit?*

– Igen, furcsa, visszavonult, remeteállapotban élte az utolsó harminc évét. Alig engedett magához közel valakit. Azt hiszem, kicsit megnyomta a Hamvassal való kapcsolat. Túl nagy igénybevételt jelentett számára. Hamvas nem is ismerte meg soha személyesen, mindig csak levélben érintkeztek. Apropos volt arra, hogy elmondja a véleményét. Óriási igény mutatkozott benne erre, hiszen egy darabig Németh Ferenc ott volt vele a raktárban, de döntően csak technikai személyzet, mérnökök voltak, meg a környék dolgozói, szellemi társa nyilván nem akadt.

Úgy gondoljuk, hogy az utolsó kötetbe, amelyet úgy tervezünk, hogy bibliográfiai, életrajzi és egyéb kiegészítéseket, fényképeket is tartalmazzon, ezeknek az embereknek a rövid életrajzát is be tudjuk illeszteni mutatóba. Amikor tehát az egész megjelenik, akkor vissza lehet majd keresni. Itt azért nem tettük meg ezt, mert egyszerűen nem maradt időnk.

– *Végül, ha már a jövőt említetted, mikorra várható Az ősök nagy csamoka IV. kötete?*

– Ez alapvetően tilos kérdés, de ki akarjuk hozni a könyvheti időszakra. Ott is adódott kínos helyzet, mert az összeállítás során

valahogy lemaradt a Csuang Ce-tanulmány. Ezt be kell tenni pótlásképpen. Mint azt a Buddha-beszédet, amelyet Hamvas valahogy elhányt, és csak később került elő.

A mondat, a beszélgetés és a gondolatok végére pont került. A Hamvas-diskurzus végére biztosan nem. A Naplók és a Levelek közelebb visznek Hamvashoz, az emberhez, ez a beszélgetés pedig ha napi hasznót nem is hajt ugyan, bizonyos tekintetben közelebb visz a realitáshoz. Ahogyan Hamvas írja egy kései levelében: „Engem mestereim nagy és széles átélésre tanítottak, semmiféle megoldásra. A megoldások nincsenek a mi kezünkben. Ez nem tudás kérdése. Amit hetven év alatt leszűrtem, az ez: egyetemes tájékozottság. Univerzális orientáció. Ha ezt jól megérti, nincsen szükség másra. Tájékozódni kell, anélkül, hogy bármiféle hasznót, eredményt kívánna.”¹⁸

JEGYZETEK

1 HAMVAS BÉLA: Levelek. Budapest, MEDIO Kiadó, 2011, 292.

2 A „csütörtöki beszélgetések” Hamvas Béla, Szabó Lajos és Tábor Béla találkozásából létrejött szellemi kör volt. Első ülését 1945-ben tartotta, majd néhány év után feloszlott. A „csütörtöki beszélgetések” szellemi munkaközösség volt, mely „létezés és élet” szélső pontjait kívánta feltérképezni. Nyilvánvaló, hogy a háború utáni tabula rasa alapján egy újabb kísérlet volt ez az ember megmentésére. A kör mindhárom tagja más-más szellemi alapokról építkezett. A közös pont a centrum, a hagyományból táplálkozó életközösség kialakítása volt. Célja – Tábor Ádám szavaival élve – „egy minden felekezeti-feletti, egyetemes szellemi közösség megalapítása” volt. Minderről részletesen ír Tábor Ádám, a „Csütörtöki beszélgetésekről” Tábor Béla szellemi topológiája elé c. tanulmányában. <http://home.fazekas.hu/~Isuranyi/Csutort2.htm>, valamint Új forrás, 1993/10., továbbá Darabos Pál: Hamvas Béla egy életmű fiziognómiája. Budapest, Hamvas Intézet, 2002, 2. köt.

Szabó Lajos életrajzírója így emlékszik: „1945-ben, az Európai Iskola megalakulásával egy időben Tábor Béla és Mándy Stefánia lakásán kezdődnek Hamvas Béla, Szabó és Tábor vezetésével az ún. „Csütörtöki beszélgetések”. Ugyanekkor Szabó szemináriumot is indít a pszichológia, halmazelmélet-kritika, prizmatika tárgykörében. Gondolkodásmódját prizmatikusnak nevezte, amelyben az egyetlen szellem fénye az esztétikum, etikum és logikum hármasságának prizmáján megtörve nyilvánul meg, azaz a logikai, etikai és esztétikai értékelés egysége jellemzi.

Az általa olvasott könyvek lapszerű jeleiből az ötvenes évek elején organikus és lelki-szellemi koncentráció eredményeként fejlődik ki kalligráfiája. Első (lakás) kiállításán Hamvas Béla így kiált fel: »Megint Lajosnak sikerült az áttörés.«

3 HAMVAS BÉLA: Karnevál. Budapest, Medio Kiadó, 1999.

4 Uó: Patmosz. Szombathely, Életünk Könyvek, 1992, 12., valamint

<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/patmosz2/01.html>

5 Ramshorn-Bircsák Anikó Mítosz és mű című doktori értekezésére (Mítosz és mű. Kerényi Károly mitológia- és műhely-konceptiójának, az 1930-as, 1940-es évek regényirodalmának és a korszak tudományos életének összefüggései. Bp., ELTE BTK, 2009. Kézirat.)

6 HAMVAS BÉLA: Levelek. Budapest, MEDIO Kiadó, 2011, 292. o.

7 Szabó Lajosról részletes adatok találhatóak többek között az alábbi helyeken:

<http://home.fazekas.hu/~Isuranyi/SZL/indexSZL.html> valamint

<http://www.lajosszabo.com/>

8 <http://home.fazekas.hu/~Isuranyi/Csutort2.htm>

9 <http://home.fazekas.hu/~Isuranyi/Csutort2.htm> 15. o.

10 2009. november 26. Hamvas Béla programsorozat, Pécsi Művészetek és Irodalom Házában. Ágoston Zoltán, a Jelenkor folyóirat főszerkesztője beszélget Tábor Ádám költővel, esszéíróval.

11 Levelek, 292.

12 Szabó Lajos kalligrafikus életművéből hazánkban is több kiállítás volt látható a közeli múltban. További információ:

<http://www.lajosszabo.com/>

13 Erről lehetett valamivel többet megtudni a nemrégiben Budapesten megrendezett konferencián: http://kultucca.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=571&Itemid=1

14 PI.: FARKAS ATTILA MÁRTON – MUND KATALIN: Rekvium egy elveszett mítoszért. A Hamvas-kultusz = Valóság, 2001/8.

„Egyébként az a barát, aki a Scientia Sacrat beszerezte, amolyan művelt, félig-meddig értelmiségi létező folytató városi munkásember volt. Először szakmunkásképzőt végzett, s asztalos lett, majd egy szerencsés véletlen összehozta egy német mesterrel, akitől kitanulta a barokk csembalók készítésének minden csinját-bínját. Minthogy egész Európában alig néhányan tudnak ilyen hangszert készíteni, évente egyszer dolgozott egy hónapot, s az eladott hangszer árából élt a következő évben. Rengeteg ideje volt tehát, s amolyan „szellemi dolgokkal” foglalkozva múlathatta. Ő is egyike volt azoknak a figuráknak, akik sajátos társadalmi réteget, illetve szubkultúrát alkottak a késő Kádár-korszakban, s akiknek jó része Hamvas Béla eszméinek hatása alá kerülve tudott ideológiát kovácsolni életmódjához”. Vagy: „A hamvasizmus egyik legjellemzőbb vonása, hogy akiket magával ragadott ez a világvég, azok kritika nélkül mindent elfogadtak tőle – legyen az társadalmi kérdés, filozófiai probléma vagy egy műalkotásról alkotott vélemény. A hamvasi életmű biblia volt, a vonzaskörébe kerülők pedig jellegzetesen vallásos emberek, akik mindent elfogadtak vallásuk alapítójától.”

15 Levelek, 440.

16 FENYVESI KRISTÓF: „A Dél betörése”. Kerényi Károly és a Sziget topológiája = Irodalomtörténeti Közlemények, 2012.

[Megjelenés alatt.]

17 WEÖRES SÁNDOR: Egybegyűjtött levelek I-II. Bp., Pesti Szalon Kiadó, 1998, 435–460.

18 Levelek, 440.

Kategoria: Fórum

Denumire autor: Kis Tamás

Látó Szépirodalmi Folyóirat